

Materiały

PROBLEMY WZROSTU GOSPODARCZEGO

WYSOKO UPRZEMYSŁOWIONYCH PAŃSTW KAPITALISTYCZNYCH

I. RYWALIZACJA O CZOŁOWE MIEJSCE W ŚWIECIE

W ciągu lat powojennych obserwujemy ostrą rywalizację wysoko uprzemysłowionych państw kapitalistycznych o zajęcie czołowego miejsca w świecie. W miarę upływu czasu rywalizacja ta przybiera na sile, zmienia się też ogólny układ stosunków ekonomicznych. Przyjmując jako miernik poziomu gospodarczego produkt społeczny brutto stwierdzamy, że po II wojnie światowej aż do 1960 r. Wielka Brytania zajmowała drugie miejsce po USA wśród państw kapitalistycznych, w 1961 r. została ona zdystansowana przez NRF, a w 1966 także przez Francję. W 1968 r. dokonało się kolejne „przetąsowanie” wśród państw kapitalistycznych. W wyniku bardzo dynamicznego wzrostu gospodarczego drugą potęgą przemysłową świata kapitalistycznego stała się Japonia, która wyprzedziła NRF.

TABELA 1

Liczba ludności, obszar i produkt społeczny brutto w miliardach dolarów —
w cenach bieżących — w latach 1955 - 1968

Kraj	Obszar w tys. km ²	Ludność w mln	Produkt społeczny brutto					1968 ^a
			1955	1960	1965	1966	1967	
USA	9363	199	403,7	511,4	696,3	760,5	803,9	861,0
Japonia	370	100	23,7	42,5	84,7	97,5	115,7	136,0
NRF	248	58	43,0	70,7	113,2	120,2	121,0	132,2
Francja	547	50	.	.	99,2	107,7	115,9	.
W. Brytania	244	55	54,0	72,1	100,2	106,4	108,7	.
Włochy	301	52	23,4	33,7	57,0	61,6	67,0	74,8

Źródło: *Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen 1958 - 1967*. Statistisches Amt der Europäischen Gemeinschaften s. 2; „Monthly Bulletin of Statistics”, October 1968; „Die Weltwirtschaft” 1969, Heft 1.
a) wstępny szacunek.

Rzeczą bardzo charakterystyczną jest wysoka dynamika wzrostu krajów tzw. cudu gospodarczego, tzn. Japonii, NRF i Włoch. Państwa dawnej osi Berlin—Tokio—Rzym, które przegrały II wojnę światową, wykazują znacznie wyższą dynamikę wzrostu aniżeli kraje kapitalistyczne z koalicji antyhitlerowskiej. Średni roczny przyrost produkcji przemysłu przetwórczego wyniósł w latach 1951 - 1968: ¹

Japonia	— 14,6%
Włochy	— 8,3%
NRF	— 7,3%
Francja	— 5,4%
USA	— 4,5%
W. Brytania	— 2,9%

W innych gałęziach gospodarki — chociaż już nie tak dynamiczny — także nastąpił wysoki wzrost produkcji.

II. CZYNNIKI WZROSTU PAŃSTW „CUDU GOSPODARCZEGO”

Istnieje pewne podobieństwo podstaw tego dynamicznego wzrostu gospodarczego państw „cudu gospodarczego”². Gospodarka zarówno Japonii, NRF jak i Włoch startowała z niskiego poziomu stopy życiowej, niskich płac, wysokiej rezerwy siły roboczej, co przyczyniło się do niskich kosztów produkcji i dużej konkurencyjności towarów na rynkach zagranicznych. Dziesięć lat po zakończeniu wojny (w 1955 r.) suma płac i uposażeń w ogólnych obrotach przemysłu wynosiła³.

w Japonii	— 12,5%
w NRF	— 17,7%
w USA	— 24,3%

Podczas gdy w Japonii już w latach sześćdziesiątych odsetek sumy płac w ogólnych obrotach przemysłu utrzymywał się nadal w granicach 12%, to w NRF wzrósł on do 21%, a w USA pozostał nadal na poziomie około 25%⁴.

W NRF ten układ zmieniał się na skutek szybkiego wyczerpywania się rezerw siły roboczej oraz wzrastającego napięcia na rynku pracy (wysoki popyt na siłę roboczą przy niskiej podaży).

Z drugiej strony istniejący potencjał, wzbogacony grabieżą terenów kolonialnych i podbitych, ukierunkowany w związku z prowadzonymi wojnami na przemysł ciężki i maszynowy, stanowił mocną podstawę przyszłych, szybkich osiągnięć gospodarczych. Określone założenia polityczne mocarstw zachodnich — zmierzających do „tworzenia politycznej, militarnej i gospodarczej przeciwwagi ZSRR”, którą w Europie miała być NRF, a w Azji Japonia — proces dynamicznego wzrostu gospodarczego tych dwóch państw wyzwoliły i przyspieszyły. Pomoc gospodarcza udzielona przez mocarstwa zachodnie oraz stosunkowo szybkie zniesienie ograniczeń produkcyjnych odegrały również bardzo istotną rolę. Zarówno dla NRF, jak i dla Japonii *boom* związany z wojną koreańską był „złotym okresem” (określenie japońskie) i podstawą

¹ Ju. Kuźniecowa, *Japonskoje stoletje*. „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” nr 5/1969, s. 53.

² I. Gallinge, *Japan überholte Westdeutschland*. „Die Wirtschaft” z 13 III 1969.

³ *Die Expansion der japanischen Monopole*. „DWI-Berichte” nr 23/1964.

⁴ Jw.

„cudu gospodarczego”⁵. W tym właśnie czasie oba państwa — NRF wcześniej, Japonia nieco później — otrzymały znaczną pomoc gospodarczą z USA. Samodzielna jednak ekspansja japońskiego kapitału monopolistycznego na rynki światowe zaczęła się dopiero na początku lat sześćdziesiątych i od tego czasu trwa ostra rywalizacja z NRF o zdobycie drugiej po USA pozycji wśród państw kapitalistycznych.

Dalszym czynnikiem szybkiego wzrostu było niewątpliwie utrzymywane w Japonii, NRF i Włoszech obniżone spożycie, umożliwiające wysoką akumulację kapitału.

TABELA II
Podział produktu społecznego brutto w latach sześćdziesiątych —
dane w zaokrągleniu (w %) ⁶

Kraj	Akumulacja kapitału	Wydatki państwowe	Spożycie indywidualne
Japonia	35	9	50
NRF	25	14	57
Włochy	23	14	60
Francja	20	14	65
W. Brytania	17	17	65
USA	16	19	64

Wzrostowi gospodarczemu państw dawnej „osi” sprzyjało również to, że ich budżetów nie obciążały w tak wysokim stopniu, jak państw „zwycięskich”, wydatki zbrojeniowe. Wydatki te (w przybliżeniu) na początku lat sześćdziesiątych kształtowały się następująco⁷:

USA	około	— 10%	produktu społecznego brutto
W. Brytania		— 6%	
Francja		— 6%	
NRF		— 4%	
Włochy		— 3%	
Japonia		— 1%	

Niezależnie od wymienionych czynników, zaangażowanie kapitału USA w produkcję zbrojeniową w latach wojny koreańskiej, a następnie wietnamskiej, dwukrotnie w okresie powojennym umożliwiło państwom „cudu gospodarczego” szerszą ekspansję na rynki światowe.

III. JAPONIA — KONKURENT NRF

Współczesna Japonia, zajmująca obszar około 370 tys. km², licząca 100 milionów ludności, nie posiadająca większych zasobów surowcowych,

⁵ Japan überholte Westdeutschland ..., jw.

⁶ Die Expansion der japanischen Monopole ..., jw.

⁷ Jw.

TABELA III

Produkcja ważniejszych wyrobów przemysłowych w głównych państwach kapitalistycznych (1967 r.)

Wyroby	USA	Japonia	NRF	W. Brytania	Francja	Włochy
Wydobycie węgla kamiennego mln t	507	48	112	175	48	0,4
Wydobycie ropy naftowej mln t	435	—	8	—	3	1,7
Energia elektryczna mld kWh	1 314	238	181	208	112	94
Produkcja surowki żelaza mln t	80	41	28	15	16	8
Produkcja stali surowej mln t	115	62	37	24	20	16
Ołów tys. t	349	150	289	126	114	60
Miedź tys. t	1 032	470	266	176	29	—
Cynk tys. t	917	516	140	104	190	89
Cyna tys. t	3	—	—	24	—	—
Aluminium tys. t	2 964	382	253	39	361	128
Włókna sztuczne celulozowe ciągle i cięte w tys. t	630	523	243	240	111	182
Kauczuk syntetyczny tys. t	1 944	281	206	204	192	—
Cement tys. t	62 364	43 260	31 740	17 580	24 636	26 268
Samochody osobowe tys. sztuk	7 440	1 380	2 040	1 548	1 752	1 440
Samochody ciężarowe tys. sztuk	1 536	1 776	168	384	252	108
Statki wodowane tys. BRT	1 308	7 497	1 002	1 298	553	507
Produkcja odbiorników radiowych tys. sztuk	21 698	28 179	3 957	1 584 ^a	2 208	1 579 ^a
Produkcja odbiorników telewizyjnych tys. sztuk	10 881	7 038	1 917	1 396 ^a	1 243	1 238 ^a

Źródło: „Die Weltwirtschaft” 1968, Heft 2, ss. 6 - 10; „Monthly Bulletin of Statistics,” October 1968, ss. 28 - 94; *Rocznik Statystyczny 1968*, ss. 637 - 651.

wykazuje najsilniejszą dynamikę wzrostu, przekraczającą dwukrotnie lub więcej dynamikę innych krajów kapitalistycznych. Zajmuje wśród tych państw drugie po USA miejsce w dziedzinie produkcji energii elektrycznej, stali, cementu, papieru i nafty rafinowanej, w produkcji samochodów, telewizorów, elektronicznych maszyn liczących i petrochemii. Pierwsze miejsce na

świecie zajmuje w dziedzinie przemysłu stocznioowego i produkcji jedwabiu sztucznego.

Japonia jest jednym z nielicznych krajów Azji, który potrafił opanować przyrost naturalny i utrzymać go na poziomie wysoko uprzemysłowionych państw europejskich. Także rynek pracy — bardzo chłonny w ogólnym zarysie — równoważy tam popyt z podażą. Współczynnik bezrobocia kształtuje się w granicach 1% co oznacza — według definicji burżuazyjnych — tzw. stan pełnego zatrudnienia⁸. Nie można przy tym jednak pominąć faktu, że w kraju tym znaczny jeszcze odsetek ludności aktywnej zawodowo zatrudnienie znajduje w rolnictwie (około 33%), co w porównaniu z pozostałymi państwami kapitalistycznymi jest procentem bardzo wysokim. Włochy, najbardziej „agrarne” z państw wysoko uprzemysłowionych, zatrudniają w rolnictwie około 24% ludności zawodowo czynnej⁹. Należy więc przyjąć, że w Japonii — mimo „stanu pełnego zatrudnienia” — utrzymuje się bezrobocie utajone.

Zaskakuje wręcz dynamika niektórych gałęzi przemysłu japońskiego. Tak np. przemysł samochodowy jeszcze w 1958 r. prawie nie istniał. Japonia produkowała wówczas zaledwie 50 tys. wozów; w dziesięć lat później (1968 r.) z taśm montażowych zeszło ponad 4 miliony sztuk.

TABELA IV.

Światowa produkcja samochodów (1968 r.)

Kraj	miliony sztuk	1968 r. w %	1963 r. w %
USA	10,8	38,7	44,6
Japonia	4,1	14,6	6,3
NRF	3,2	11,5	13,1
W. Brytania	2,2	7,7	9,8
Francja	1,9	6,7	8,3
Włochy	1,6	5,9	5,6
Pozostali	4,2		

Źródło: „Die Zeit” z 20 VI 1969.

Dynamiczny wzrost produkcji poszczególnych gałęzi przemysłu, ukierunkowanej według okresowo występującej chłonności rynku przy równoczesnej maksymalnej kalkulacji zysku, zgodnie zresztą z typowym dla gospodarki kapitalistycznej „modelem popytowym”, powoduje potężne wahania cykliczne. Wahania te są też szczególnie silne i widoczne w Japonii. Po każdym okresie (na ogół 2-3-letnim) ożywienia i wzrostu w gospodarce nastę-

⁸ Year Book of Labour Statistics, 1968, s. 387.

⁹ Sozialstatistik. Statistisches Amt der Europäischen Gemeinschaften, s. 73.

puje bardzo głęboka recesja. Ostatnia recesja miała miejsce w Japonii w 1965 r. Był to natomiast okres względnie dobrej koniunktury w NRF i USA. Z kolei w czasie recesji, a następnie depresji, w gospodarce NRF w latach 1966 - 1967, Japonia przeżywała okres — szczególnie w 1967 r. — bardzo korzystnej koniunktury. Ten właśnie rok m. in. pozwolił gospodarce Japonii wyprzedzić NRF.

TABELA V

Produkt społeczny brutto w głównych państwach kapitalistycznych w latach 1960 - 1969 (zmiany w stosunku do roku ubiegłego w %)

Kraj	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969 ^a
Japonia	+15,4	+15,5	+7,3	+7,7	+14,3	+3,7	+10,7	+13,7	+11,5	
Włochy	+6,3	+7,8	+6,2	+5,5	+2,8	+3,6	+5,7	+5,9	+5,5	+5,5
NRF	+8,8	+5,4	+4,1	+3,5	+6,6	+5,6	+2,3	±0	+6,5	+3,0
Francja	+7,6	+4,5	+6,6	+5,2	+5,9	+4,2	+4,9	+4,4	+4,0	
W. Brytania	+4,8		+1,3	+4,6	+5,9	+2,6	+1,7	+1,5	+3,5	+3,0
USA	+2,5	+1,9	+6,6	+4,0	+5,5	+6,3	+6,4	+2,4	+5,0	+2,5 - +3,0

Źródło: „Die Weltwirtschaft” 1968, Heft 2.

a) szacunek.

Ostra rywalizacja państw kapitalistycznych odbywa się z reguły kosztem stopy życiowej¹ ludności. Jako przykład może tu posłużyć Japonia. Stopa akumulacji w tym kraju, łącznie z wydatkami państwowymi sięga 44^{0/0}, a dzień pracy jest znacznie dłuższy niż w innych państwach wysoko uprzemysłowionych. Spożycie podstawowych artykułów żywnościowych w Japonii odbiega również od spożycia w państwach pozostałych. Na jednego mieszkańca przypada tam zaledwie 2 350 kalorii dziennie podczas gdy w USA, W. Brytanii i Francji około 3 200 kalorii.

TABELA VI

Spożycie podstawowych artykułów żywnościowych na głowę ludności (gramy dziennie) około 1965 r.

Kraj	Zboże	Ziemniaki	Cukier	Fasola, orzechy	Mięso	Mleko	Tłuszcze	Ogółem kalorii dziennie
USA	182	123	133	22	273	657	60	3140
W. Brytania	213	282	137	17	203	590	62	3250
Francja	254	276	88	16	257	564	67	3250
NRF	201	301	95	11	182	573	69	2910
Włochy	362	116	67	26	101	389	50	2820
Japonia	394	173	50	43	28	100	19	2350

Źródło: „Far Eastern Economic Review” z 27 IV - 3 V 1969.

Złe warunki mieszkaniowe, niski stan urządzeń sanitarnych, niewielkie wydatki na cele socjalne oraz stały wzrost kosztów utrzymania przy niskim poziomie płac realnych uzupełniają obraz sytuacji robotnika japońskiego — taniego i wyciskiwanego. Japonia zatem dokonała olbrzymich postępów w drodze do międzynarodowych standardów (a nawet je przekroczyła) kosztem warunków bytowych i społecznych. Zadziwia przy tym determinacja robotnika japońskiego, który bez słowa protestu znosi zaniedbania socjalne i bytowe¹⁰ (nie licząc tu rewolty studenckiej i działalności tzw. wściekłych wśród młodzieży akademickiej).

Jeden ze znawców problematyki japońskiej twierdzi, że sukcesy gospodarki tego kraju polegają na stałym „pożyczkobranii”. Japonia bowiem zapożyczyła pismo — od Chin, od Anglii — tajemnice osiągnięć ekonomicznych bez surowców, od Niemiec — zdyscyplinowaną organizację gospodarczą, od Ameryki — automatyzację i technikę sprzedaży¹¹.

Japonia, która dotąd bazowała głównie na licencjach zagranicznych — przede wszystkim USA i NRF — produkcję opiera coraz bardziej na własnych technologiach, a monopole japońskie podejmują próby konkurowania z przedsiębiorstwami USA w zakresie nawet bardzo skomplikowanej produkcji. Plany japońskie zakładają np. wyeliminowanie do 1970 r. importu wysoko wydajnych komputerów amerykańskich. Trzeba tu podkreślić znaczny stopień koncentracji w przemyśle, ułatwiający podejmowanie skomplikowanych, nowoczesnych technologii (51% całej produkcji wytwarza zaledwie 0,6% przedsiębiorstw)¹².

Mimo tych osiągnięć gospodarczych, „luka technologiczna” między USA i pozostałymi państwami — Japonią, NRF, Francją, W. Brytanią — jest nadal bardzo duża i — jak dotąd — nie można zauważyć żadnych tendencji jej zmniejszania.

IV. SYMPTOMY BRAKU RÓWNOWAGI

Zjawisko zachwiania równowagi technologicznej między USA a pozostałymi państwami kapitalistycznymi ilustruje przede wszystkim charakter ekspansji kapitałów amerykańskich lokujących swe inwestycje bezpośrednio w nowoczesnych gałęziach przemysłu, jak produkcja komputerów, przemysł elektroniczny, farmaceutyczny. Inwestycje te w samych tylko krajach zachodnioeuropejskich wzrosły z 4 151 mln dolarów w 1957 r. do 13 894 mln dol. w 1965 r. i wykazują stałą tendencję wzrostu¹³. Jak swego czasu kapitał

¹⁰ D. Conde, *Whence the yen's Strength*. „Far Eastern Economic Review” z 27 IV — 3 V 1969.

¹¹ G. Vidalenche, *Japon 68*. „La Vie Française” nr 1226 z 6 XII 1968.

¹² *Japan überholte Westdeutschland...*, jw.

¹³ Ch. Layton, *Technologischer Fortschritt für Europa*. Europa Union Verlag, Köln 1969, s. 18.

amerykański lokował inwestycje w europejskiej produkcji maszyn do szybia i żyłek, tak dzisiaj rynek zachodnioeuropejski zaopatrzony jest w 75% w komputery pochodzenia amerykańskiego i jeszcze wyższy odsetek elektronicznych urządzeń telekomunikacyjnych. Około 1/3 aparatów telefonicznych, czynnych na obszarze Europy zachodniej, jest również pochodzenia amerykańskiego. Ogromne masy sadzy z fabryk zachodnioeuropejskich, jako podstawowy surowiec produkcji opon, przetwarzają firmy USA. Także bardzo wiele środków leczniczych produkuje przedsiębiorstwa amerykańskie, które wykupiły około 50% angielskich firm farmaceutycznych. W zakresie inwestycji bezpośrednich USA szczególnie preferują W. Brytanię i NRF.

Amerykańskie spółki akcyjne, działając umiejętnie na terenie Europy zachodniej, pierwsze wyciągnęły też korzyści z tzw. *economies of scale* (korzyści wynikające z obniżki kosztów przy masowej produkcji) w początkowym okresie tworzenia się Wspólnego Rynku.

Tego rodzaju opanowywanie wiodących gałęzi przemysłu umożliwia USA szybkie wprowadzanie „nowych” produkcji na rynki zagraniczne, przechwytywanie wybitnych fachowców w danym kraju poprzez stwarzanie im lepszych warunków pracy i płacy oraz likwidację drobnych przedsiębiorstw krajowych, nie mogących konkurować z przemysłem amerykańskim. Ta koncentracja potencjału gospodarczego i techniczno-naukowego w wiodących gałęziach przemysłowych posiada również ogromne znaczenie polityczne.

Kolejną cechą braku równowagi jest systematycznie rosnąca emigracja naukowców i techników z poszczególnych krajów kapitalistycznych do USA¹⁴. W ciągu tylko jednego roku (czerwiec 1965 — czerwiec 1966 r.) wyemigrowało do USA z Europy zachodniej, Japonii, Kanady, Australii i Nowej Zelandii — 30 tysięcy wybitnych specjalistów, naukowców i techników. Oblicza się, że koszt wykształcenia naukowca kształtuje się w granicach 50 tysięcy dolarów. A zatem wartość eksportu „myśli” w ciągu tylko jednego roku wyniosła około 1,5 mld dolarów. Motywy wyjazdów są różne, na ogół sprowadzają się jednak do możliwości uzyskania lepszych warunków pracy i płacy w USA oraz do niezadowolenia z istniejącej sytuacji we własnym kraju. Z reguły emigranci otrzymują w Stanach Zjednoczonych konkretne, interesujące zadania, podczas gdy w swoim kraju borykają się z ociężałą, hierarchiczną strukturą i zawężoną specjalizacją. Ten ruch kwalifikowanej siły roboczej uzyskał miano „drenażu mózgow”, jako wynik akcji werbunkowej menażerów amerykańskich.

Charakterystyczną cechą współczesnych stosunków między krajami kapitalistycznymi jest zależność tych państw od USA, wynikająca z konieczności płacenia Stanom Zjednoczonym za technologię, patenty i licencje dotyczące sposobów nowoczesnej produkcji „know-how”. Ogólnie występują tu z reguły wysokie zadłużenia z tytułu zakupu patentów i licencji w USA;

¹⁴ Ch. Layton, *iw.*, ss. 20 - 22.

w niektórych jednak gałęziach przemysłu saldo państw europejskich jest dodatnie. Oznacza to, że także Europa zachodnia w pewnych dziedzinach produkuje i eksportuje swoje doświadczenia przemysłowe.

Dla poszczególnych państw kapitalistycznych największą jednak trudnością do pokonania — w porównaniu z USA — stanowi czas. Wyroby aktualnie produkowane szybko są wycofywane, a na ich miejsce wprowadza się nowe. Tempo takie narzucają nieustannie USA (ponad połowy obecnych wyrobów przemysłowych USA przed 20 laty jeszcze nie znano). Okres niezbędny dla upowszechnienia telefonu w ubiegłym stuleciu wynosił 56 lat, na upowszechnienie telewizora wystarczyło już lat 14, a na szerokie zastosowanie tranzystorów zaledwie lat 5¹⁵.

Ta zdecydowana przewaga technologiczna USA wynika głównie z faktu, że kraj ten przeznaczają ogromne sumy na tzw. rozwój i badania. W 1936 r. zarówno Europa, jak i USA wydały na ten cel około 150 milionów dolarów. W ciągu tylko jednego roku (1963-1964) na badania i rozwój USA przeznaczyły 21 miliardów dolarów, Europa zachodnia zaś około 6 miliardów. Na ten cel Europa zatem wydatkowała zaledwie 25% sumy USA, chociaż posiada większe zasoby ludzkie niż Stany Zjednoczone. USA także zatrudniają około dwa i pół raza więcej naukowców i inżynierów w zakresie badań i rozwoju aniżeli Europa. Średnio USA wydatkują około 3,5% swego produktu na badania i rozwój, podczas gdy Europa zachodnia jako całość około 2,4%¹⁶.

Coraz bardziej upowszechnia się pogląd, że „lukę technologiczną” pogłębia występujący w Europie tradycyjny, „kastowy” podział na naukowców i techników, na przedsiębiorców i profesorów oraz polityków, na naukę i praktykę. Zwraca się uwagę na wadliwy, oderwany od przemysłu, system kształcenia kadr. Luka ta wynika przede wszystkim z formy zarządzania, z braku zrozumienia dla konieczności szybkiego zastosowania, rozwoju i spożytkowania wynalazku.

Z drugiej strony „luka technologiczna” wynika stąd, że USA kładą nacisk na rozwój przemysłów bardzo nowoczesnych, jak maszyn liczących elektronicznych, przemysłu lotniczego, wyprzedzając w tym zakresie inne kraje kapitalistyczne, podczas gdy technologia europejska w zakresie stali i produktów chemicznych w istocie rzeczy nie odbiega daleko od amerykańskiej.

Zaliczając do sektorów dynamicznego rozwoju chemię i przetwórstwo metali, stwierdzamy — na podstawie przytoczonej tabeli — że zarówno w USA, jak i w Europie nastąpił w obu wyróżnionych okresach szybki wzrost produkcji chemicznej opartej na ropie naftowej i węgla. W latach 1950-1957 szybko rozwijało się przetwórstwo metali, w drugim okresie ta gałąź przemysłu wykazywała słabszy dynamizm. Coraz mniejsze znaczenie w strukturze przemysłu posiadają pozostałe gałęzie, a szczególnie przemysł

¹⁵ Ch. Layton, jw., s. 24.

¹⁶ Ch. Layton, jw., s. 27.

V. PRZEMYSŁOWE GAŁĘZIE „DYNAMICZNEGO” ROZWOJU

TABELA VII¹⁷*Wzrost wg gałęzi przemysłu w krajach kapitalistycznych*

	Wzrost szybki	Wzrost średni	Wzrost niższy od średniego	Zastój lub spadek produkcji
Okres 1950 - 1957				
Europa	Chemia oparta o ropę naftową i węgiel Produkcja metali Przetwórstwo metali	Przemysł spożywczy i tytoniowy	Przemysł wydobywczy Przemysł włókienniczy i obuwniczy	
USA	Chemia oparta o ropę naftową i węgiel Przetwórstwo metali	Przemysł wydobywczy	Produkcja metali Przemysł spożywczy i tytoniowy	Przemysł włókienniczy i obuwniczy
Okres 1957 - 1966				
Europa	Chemia oparta o ropę naftową i węgiel	Przetwórstwo metali	Przemysł spożywczy i tytoniowy Produkcja metali Przemysł włókienniczy i obuwniczy	Przemysł wydobywczy
USA	Chemia oparta o ropę naftową i węgiel	Przetwórstwo metali	Przemysł włókienniczy i obuwniczy Przemysł spożywczy i tytoniowy Produkcja metali Przemysł wydobywczy	

wydobywczy, włókienniczy i obuwniczy, które przeżywają pewną stagnację. Coraz większego znaczenia dla wzrostu produkcji przemysłowej nabiera chemia i przetwórstwo metali i one w najbliższej przyszłości zadecydują o dynamice przemysłu w krajach kapitalistycznych.

W skład pierwszej grupy wchodzi wszystkie — poza Włochami — główne państwa kapitalistyczne. Struktura produkcji przemysłowej krajów europejskich i Japonii jest zbliżona do struktury USA; we Włoszech i Austrii sektor przetwórstwa metali wzrasta dość nieregularnie i jest nieco zapóźniony w stosunku do innych państw. Wspólną cechą charakterystyczną Belgii i Hiszpanii stanowi względnie wysoki jeszcze udział tradycyjnych przemysłów: włókienniczego, odzieżowego i obuwniczego oraz drzewnego w Norwegii.

¹⁷ F. Hetman, *Les pays europeens seront-ils condamnés par leur structure industrielle*. „Problemes Economiques” nr 1110 z 10 V 1969.

TABELA VIII¹⁸

Struktura przemysłu krajów pod kątem widzenia gałęzi „szybkiego wzrostu” w 1963 r. (produkcja chemii i przetwórstwa metali w % globalnej produkcji przemysłowej)

Struktura	Kraj	Chemia oparta na ropie naftowej i węgla, przetwórstwo metali	Przetwórstwo metali	Chemia oparta na ropie naftowej i węgla
dynamiczna	Szwajcaria	46,3	34,1	12,2
	Szwecja	45,2	37,5	7,7
	Francja	44,9	32,0	12,9
	W. Brytania	44,6	35,5	9,1
	NRF	43,6	30,5	13,1
	Holandia	43,3	32,0	11,3
	Japonia	45,4	33,2	12,2
	USA	42,0	31,1	10,9
	dynamiczna, częściowo zapóźniona	Włochy	38,6	28,5
Austria		36,6	21,6	15,0
przejściowa	Norwegia	33,1	23,9	9,2
	Belgia	32,4	23,7	8,7
	Hiszpania	31,8	21,0	10,8
nastawiona na eksploatację zasobów surowcowych	Grecja	23,5	11,8	11,7
	Kanada	24,3	16,4	7,9

W tej ostatniej kategorii państw dużą rolę odgrywa rolnictwo i przemysł wydobywczy; w Grecji duże znaczenie ma przemysł włókienniczy, spożywczy i tytoniowy, w Kanadzie — przemysł wydobywczy, drzewny i papierniczy.

Oczywiście sama struktura produkcji przemysłowej nie przesądza jeszcze problemu szybkiego wzrostu. Dynamizm tych wybranych sektorów musi pociągać za sobą całą produkcję przemysłową danego kraju czy regionu. O samym dynamizmie decyduje szereg innych czynników, jak popyt, wydajność pracy, nakłady ludzkie i materiałowe. Struktura produkcji przemysłowej większości państw wysoko uprzemysłowionych jest mniej więcej zbliżona do struktury przemysłu USA. O wyniku rywalizacji zadecydują więc w przyszłości raczej takie czynniki, jak nakłady na badania, liczba innowacji i obiektywne warunki szybkiego upowszechnienia wynalazków. Nie zawsze bowiem kraj, dokonujący wynalazku, znajduje możliwości jego rozpowszechnienia.

VI. WYDATKI NA OŚWIATĘ I BADANIA NAUKOWE

Coraz powszechniejszy staje się pogląd, że o dalszym wzroście gospodar-

¹⁸ Według F. Hetman, jw.

czym wysoko uprzemysłowionych krajów oraz o ich zdolności konkurencyjnej zadecyduje rozwój badań naukowych i oświaty. Podstawowym miernikiem tych zjawisk może być udział wydatków na oświatę w produkcie społecznym brutto określonego państwa oraz wskaźnik względnego uczęszczania do szkół obliczany jako stosunek liczby studentów i uczniów w odpowiedniej grupie wieku ludności. W badaniach prowadzonych w państwach kapitalistycznych tę grupę wieku wyznacza się między 5 a 24 rokiem życia.

TABELA IX¹⁹*Wydatki na oświatę oraz wskaźnik względnego uczęszczania do szkół*

Kraj	Wydatki na oświatę w % prod. społ. brutto		Wskaźnik względnego uczęszczania do szkół (%)
	1950	1964	1961
USA	3,44	5,80	77,1
W. Brytania	3,10	4,64	60,5
Francja	2,54	4,35	65,3
Włochy	2,79	3,38	48,2
NRF	2,68	3,26	46,2(56,3) ^a

a) łącznie ze szkołami zawodowymi o niepełnym czasie nauczania.

Jeśli około 1950 r. wydatki poszczególnych państw kapitalistycznych na oświatę kształtowały się w zasadzie równo w stosunku do produktu społecznego brutto, to w 1964 r. USA w sposób zasadniczy odbiegają w tym zakresie od pozostałych krajów. Stosunkowo najgorzej przedstawia się sytuacja w NRF, gdzie zarówno wydatki na oświatę, jak i wskaźnik uczęszczania do szkół są najniższe.

Podobnie zresztą przedstawia się sytuacja w zakresie wydatków na badania i rozwój. Istnieje również na tej płaszczyźnie znaczny dystans między USA a pozostałymi państwami kapitalistycznymi, jak też między Francją, NRF i Japonią a W. Brytanią.

Z dotychczasowych ustaleń wynika, że wszystkie kraje kapitalistyczne nie tylko w sensie absolutnym — co byłoby zrozumiałe wobec różnic w wielkości kraju — ale również w stosunku do swych możliwości wydatkują na badania, rozwój i oświatę znacznie mniej aniżeli USA. Wynika to m. in. stąd, że jednostki gospodarcze są w tych krajach o wiele mniejsze aniżeli w USA i nie mogą one sobie pozwolić na wydatkowanie poważniejszych sum na określony cel, np. na badania kosmiczne, bez uszczerbku dla innych dziedzin życia społeczno-gospodarczego. Efektywność tych nakładów też jest w USA znacznie wyższa ze względu na duży rynek i możliwość

¹⁹ R. Thomas, *Europa verspielt seine Zukunft*. „Wirtschaftsdienst” nr 12/1968, s. 718.

TABELA X²⁰

Wydatki na badania i rozwój oraz liczba osób czynnych w tej dziedzinie około 1964 r.

Kraj	Udział wydatków w prod. społ. brutto w %*	Pracownicy naukow i inżynierj i techn czni na 10 000 miesz kańców
USA	3,4	35,8
W. Brytania	2,3	29,4
Francja	1,6	17,9
Japonia	1,4	19,5
NRF	1,4	18,0
Włochy	0,6	6,0

szybkiego wprowadzania masowej produkcji. Także bardziej nowoczesna struktura szkolnictwa ułatwia współdziałanie między państwem, nauką i gospodarką. Wynikiem tej współpracy jest wyższy popyt na działalność naukową i badawczą, umożliwiającą z kolei odpowiedni wzrost nakładów. Połączenie się pozostałych państw kapitalistycznych w większy twór polityczno-gospodarczy umożliwiłoby zwiększenie wydatków na badania i oświatę, a tym samym mogłoby stworzyć podstawę wyrównywania pogłębiającej się „luki technologicznej”. Całkowita unia polityczno-gospodarcza — nawet w wysoko już zorganizowanej gospodarce EWG — jest wszakże postulatem odległym od realizacji. Nie ma też widoków na bardziej skonsolidowaną politykę w zakresie ponoszenia wspólnych wydatków, celem których byłoby zmniejszenie dystansu technologicznego między Europą i USA. Podjęte wysiłki w tym zakresie mają charakter fragmentaryczny a w zakresie badań nad nowoczesnymi technologiami wyraźnie uwidaczniają się tendencje narodowe.

VII. MIEJSCE NRF WE WSPÓŁCZESNYM WYŚCIGU GOSPODARCZYM

NRF obok USA i Japonii, zajmuje nadal czołową pozycję w świecie kapitalistycznym. Okres „cudu gospodarczego” tego kraju, okres dynamicznego wzrostu ekonomicznego — opartego na dużym potencjale przemysłowym, taniej sile roboczej i pomocy amerykańskiej — należy już do przeszłości. Niemcy zachodnie swoje sukcesy gospodarcze odnosiły w latach pięćdziesiątych. W ciągu lat sześćdziesiątych silniejszą dynamikę wzrostu wykazują w Europie zachodniej Włochy, Portugalia, Szwecja, Holandia. Po okresie depresji gospodarczej z przełomu 1966 - 1967 NRF wróciła wprawdzie

²⁰ R. Thomas, jw., s. 721.

do równowagi gospodarczej, a wzrost produktu społecznego brutto w cenach stałych w 1968 r., w porównaniu z rokiem ubiegłym, wynosił — według wstępnych obliczeń — 6,5%, to jednak kraj ten stoi w obliczu ponownych trudności gospodarczych, na czoło których wysuwają się dwie podstawowe: niezbyt nowoczesna struktura przemysłu oraz stale wzrastający niedobór siły roboczej.

W wyniku ograniczeń produkcyjnych w pierwszym okresie powojennym — szczególnie w przemysłach związanych ze zbrojeniami — NRF obecnie posiada dopiero w stadium organizacyjnym przemysł lotniczy, jądrowy, zbrojeniowy. Niemcy zachodnie dysponują natomiast nowoczesnym przemysłem samochodowym, maszynowym, chemicznym. Kariere w świecie robi jednak aktualnie przemysł lotniczy, automatyka, komputery, technika raketowa. Francja, Włochy, Japonia posiadają już w przestrzeni kosmicznej skonstruowane przez siebie satelity. NRF do kręgu tych państw nie należy.

W Niemczech zachodnich dokonywał się „cud gospodarczy” na podłożu tradycyjnego przemysłu węgla i stali, natomiast w dziedzinie nowoczesnej techniki (elektronika, energia atomowa, badania przestrzeni kosmicznej) nastąpił tam zastój. Zarówno w zakresie wydatków na rozwój i badania, NRF pozostała daleko w tyle za USA; w dużym stopniu uzależniona też jest od patentów amerykańskich. Wydatki na badania i rozwój (liczone na głowę

TABELA XI²¹

Rozdział wydatków na badania naukowe i rozwój w 1962 r. (w %)

Przemysł	USA	W. Brytania	NRF
Lotnictwo	36,3	35,4	19,2
Pojazdy	7,4	3,0	
Maszyny	8,2	7,3	
Elektrotechnika	21,6	21,7	33,8
Narzędzia	3,9	2,3	
Chemiczny	12,6	11,6	32,9
Stalowy i żelazny	2,0	2,9	6,6
Metali kolorowych	0,6	1,2	
Kamieniarski, szklany	1,0	1,3	0,8
Gumowy	1,1	1,2	1,0
Papierniczy	0,6	0,9	0,6
Spożywczy	0,9	1,9	0,6
Inne	2,0	3,4	1,9
Transport i energia	.	4,4	0,6
Inne nie przemysłowe	1,8	1,5	2,0
	100,0	100,0	100,0

²¹ D. Stolze, *Deutschland — Industriestaat ohne Zukunft. Perspektive 1980*. Christian Wegner Verlag, Hamburg 1967, s. 152.

ludności) wynosiły w USA w 1962 r. — 375 DM, zaś w NRF tylko 81 DM, w 1964 r. odpowiednio — 448 i 100 DM. Uzależnienie się gospodarki NRF od patentów amerykańskich zilustrować można na przykładzie *IG-Farben-Industrie*. W latach trzydziestych bieżącego stulecia produkcja *IG-Farben* opierała się głównie na patentach niemieckich, po II wojnie światowej patenty NRF stanowią w tych zakładach około 10%, podczas gdy amerykańskie — około 67%²².

Pomijając głębokie różnice między USA a NRF w zakresie globalnych sum przeznaczanych na rozwój i badania — wynikające z wielkości potencjałów gospodarczych obu państw — stwierdzić możemy istotną rozbieżność w wydatkowaniu tych kwot na poszczególne cele.

Zarówno USA, jak i W. Brytania — preferując nowoczesną technologię — prawie 50% kwot przeznaczonych na badania i rozwój wydatkują na przemysł lotniczy i pojazdów oraz nowoczesnych maszyn. NRF 70% tego samego budżetu lokuje w przemysłach bardziej tradycyjnych, jak elektrotechniczny, chemiczny, metalowy. Dotychczas NRF korzystała z technologii importowanej, głównie amerykańskiej.

TABELA XIII²³*Obrót patentami w NRF w milionach DM*

Rok	Przychody	Rozchody	Saldo
1950	10	22	- 12
1955	76	222	-146
1960	155	510	-355
1965	300	662	-362
1966	409	697	-288

Zaniepokojenie amerykanizacją technologii przemysłowej staje się w NRF coraz powszechniejsze. Sugeruje się tam konieczność zwiększenia wydatków na badania i rozwój, powołanie specjalnego ministerstwa do spraw badań i technologii, opracowanie nowych zasad współpracy europejskich państw kapitalistycznych w oparciu o EWG, przy współudziale W. Brytanii, oraz intensyfikację doświadczeń nad produkcją zbrojeniową.

Drugą istotną trudnością dla gospodarki zachodniemieckiej jest niedobór siły roboczej. Wśród państw kapitalistycznych najwyższe napięcie na rynku pracy panuje właśnie w NRF. Własne rezerwy zostały wyczerpane; przewiduje się, że w wyniku zmian strukturalnych nastąpi przepływ tysięcy robotników z przemysłu włókienniczego, górnictwa, przemysłu spożywczego, tartaków, obróbki drewna, stoczni do innych, bardziej nowoczesnych przemysłów. Przewiduje się także napływ ludności rolniczej do prze-

²² D. Stolze, jw.²³ D. Stolze, jw.

mysłu (do 1980 r. około 1,5 miliona osób). W zasięgu werbunku urzędów pracy i planach zatrudnienia zakłada się aktywizację zawodową kobiet, ludności w wieku emerytalnym i inwalidów. Wszystko to ma przeciwdziałać zwyżce płac, wynikającej z niedostatecznej podaży siły roboczej. Jak przewidują prognostycy gospodarczy NRF, ta „mobilizacja zawodowa” społeczeństwa nie zahamuje napływu cudzoziemców, których liczba ma wzrosnąć w 1980 r. do 2 milionów.

Wymienione elementy wskazują, że gospodarka NRF boryka się z trudnościami wprowadzenia na większą skalę inwestycji kapitałochłonnych, które mogłyby zastąpić część siły roboczej. Zakłada się też w tym kraju dalszy wzrost gospodarczy oparty na imporcie siły roboczej.

VIII. WNIOSKI KOŃCOWE

Wśród państw kapitalistycznych trwa ostra rywalizacja o przyszły podział rynków zbytu. Z jednej strony USA, posiadające ogromną przewagę technologiczną, z drugiej — ekspansywna, dynamiczna ekonomika japońska, wreszcie — państwa europejskie podejmujące próby przeciwstawienia się amerykanizacji swojej gospodarki.

Do tradycyjnych czynników wywierających istotny wpływ na wzrost gospodarczy, jak kapitał, siła robocza, surowce, akumulacja kapitału, dochodzą dziś nowe. O poziomie gospodarczym danego regionu czy państwa oraz o jego dalszych możliwościach rozwojowych decydują jakościowe zasoby siły roboczej w postaci stopnia kwalifikacji oraz zdolność finansowania badań naukowych i oświaty. Jak dotąd, istnieje bardzo duża „luka technologiczna” między USA i pozostałymi krajami kapitalistycznymi, dalsze jej pogłębianie się przesądzi o uzależnieniu politycznym i gospodarczym tych państw od Stanów Zjednoczonych. Próby przynajmniej częściowej zmiany tego stanu rzeczy podejmują na razie poszczególne państwa (Japonia, Francja). Największe nadzieje polityków i ekonomistów zachodnioeuropejskich budzi koncepcja zjednoczonej Europy, której kształt i perspektywy są jeszcze niezbyt wyraźne.

JERZY BARTOSIK